

TOPLUMSAL UYGULAMALARDA ÂŞIKLARIN İŞLEVİ¹

THE FUNCTION OF “ÂŞIK”S IN SOCIAL PRACTICES

ФУНКЦИЯ «АШУГА» В СОЦИАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Doç. Dr. Pervin ERGUN*

ÖZET

Bireylerin ve toplumların hayatında önemli rol oynayan doğumdan ölüme kadar geçiş dönemlerinde yapılan ferdi uygulamalar ile festival, bayram, şölen gibi sosyal uygulamalarda âşıkların işlevi yadsınamaz. Bascom'un İşlevsel Kuram'ı bağlamında değerlendirilecek olursa; âşıklar eğlenme, eğlendirme, hoşça vakit geçirme; toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme; eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması; toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma ve daha pek çok işlevi yerine getirmektedirler. Âşıklar ezgileri, sözleri ve davranışlarıyla milletin hislerine tercüman olmaktadır. Ayrıca sosyal hicvi canlı tutarak toplumsal sorunların çözülmesine katkıda bulunmakta ve ulus inşasında çok önemli bir görev üstlenmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal uygulamalar, âşık, İşlevsel Kuram, Türk kültürü

ABSTRACT

Playing an important role in the lives of individuals and communities in the transition period from birth until death, their individual applications and at social applications as well as festivals “âşık”'s functions is undeniable. I judged in the context of Bascom's Functional Theory; “âşık”'s functions have fun, entertain, enjoy themselves; to support social institutions and ceremonies; education and culture be passed on to the younger generations; escape from the pressures of social and personal and many other functions. “Âşık”'s functions are being translated into feelings of the nation, with melody, word and actions. In addition, keeping alive the social satire, they are contributing to other solutions of social problems and a very important role in nation building.

Key Words: Social communities, “âşık”, Functional Theory, Turkish culture

СОДЕРЖАНИЕ

Не вызывает сомнений что, в социальной практике, фестивали с индивидуальными применениями, праздники и церемонии с использованием «ашуга» занимают важную роль в жизни общества и человека с периода его рождения до смерти. Если взять контекст функциональной теории «Bascom», это – веселье «Ашугов», развлечение, приятное времяпровождение; оказание поддержки социальным институтам и церемониям; передача культуры и образования молодому

¹ . Bu makale “Manas'ın Görünen Yüzleri: Kayçılar – Akınlar – Ozanlar – Aşıklar” projesi kapsamında hazırlanmıştır.

*Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi

поколению; избавление давления на социальных и персональных лиц и множество других функций. «Ашуг» своими мелодиями, словами и поведением передает нам чувства народа. Так же они способствуют не угасанию социальной сатиры, разрешению социальных проблем и проводят очень важную задачу в государственном строительстве.

Ключевые слова: социальная практика, «ашуг», функциональная теория, турецкая культура.

Doğumdan ölüme kadar geçiş dönemlerindeyapılan ferdi uygulamalar ile festival, bayram, şölen gibi sosyal uygulamalar gerek bireylerin gerekse toplumların hayatında önemli rol oynamaktadır. Aile ve toplum hayatının vazgeçilmezi olan bu uygulamalar bireyin ailesi ve ait olduğu toplumla uyum içinde yaşamasını sağlamaktadır.

Toplumsal uygulamaların olmazsa olmazlarından biri âşıklık geleneğidir. Bu makalede Türk kültüründe âşıkların toplumsal uygulamalardaki işlevleri ele alınacaktır.

Halk edebiyatı yaratmalarının metinlerinden ziyade bu metinlerin oluşturuldukları, yaratıldıkları ve yeniden yaratılıp nakledildikleri bağlamı inceleyen işlevsel kuramın icracı, dinleyici ve bağlam olmak üzere üç ayağı vardır. Bu yaratmaların anlatılma ve söylenmesinin temel nedenleri, anlatıcı veya icracının onu anlatma ve söyleme nedenleri, dinleyicilerin o yaratmayı dinleme, anlama ve kullanma nedenleri vb. işlevsel kuramın temel sorunlarıdır. Bu yaratmalar kimler tarafından, nasıl, neden, nerede yaratılıp nakledilmektedir; kimler tarafından, neden, nasıl dinlenmektedir? Bu yaratmalar nasıl bir sosyal ilişkinin ürünüdür? (Ekici 2012: 83-85; Bascom 2005: 125-146).İşlevsel kuram bu gibi sorulara cevap arayarak âşıklık geleneğinin toplumsal uygulamalardaki yeri hususunda dikkate değer analizler ortaya konmasına imkân vermektedir. Kuram ile ilgili olarak bir model oluşturan Bascom'un dört işlevine göre âşıklık geleneği şöyle analiz edilebilir:

1. Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi:

Bilindiği gibi Türkler, hayata bağlı, eğlenmeyi seven, canlı, hareketli, dışa dönük bir millettir. Bu karakteristik özellik, gerek geçiş dönemi uygulamalarına gerekse şölen,şenlik ve festivallere de yansımıştır.

Şölen ve şenliklerin olmazsa olmazlarından biri müzikli eğlencedir.Âşıklık geleneğinin çeşitli uygulamalarının sergilendiği ve toplumsal şenlik ve festivallerde âşıklar, eğlenme, eğlendirme, hoşça vakit geçirme işlevini yerine getirmektedirler.

Türk dünyasında bugün de geçerliliği olan toplumsal uygulamalarda saz olarak en çok kullanılan davul ve kopuzdur. Davulun tokmağı, kasnağı, derisi, kopuzun gövdesi, teli vs. Türk milleti için kutsal görülen nesnelere, kutsal törenlerle yapılmaktadır. Mitolojik bir geçmişe uzanan bu aletlerin yapımından kullanımına kadar âşıkların rolü yadsınamaz. Gerek bu aletlerin yapıldığı maddeler gerekse onlarla icra edilen müzik, Tanrı ile iletişim sağlanmasını, “kut” temin edilmesini, yer-su iyeleriyle “iyi geçinilmesini” ve her türlü hastalık ve kötülüklerden uzak durulmasını sağlamaktadır.

Eğlenme işlevi sadece eğlenmeden ibaret değildir. Bu kavramın altında daha derin anlamlar bulunmaktadır. Bugün toplumsal uygulamalarda icra edilen pek çok kalıp, ritüel anlamını yitirmiştir; fakat eğlence işlevi ön plana çıkarak yaşamaya devam etmektedir.

Âşıkların kıyasıya atışmalarının sahnelendiği bu eğlenceler, eğlenme işlevinin ötesinde, yarışma ve dayanışma ruhunun sergilendiği arenalara dönüşmektedir. Bu

sebeptendir ki eski Türkçede yarışma ve yardımlaşma ile ilgili oldukça zengin bir kelime hazinesi bulunmaktadır. Konu ile ilgili araştırması olan Koca tarafından Kaşgarlı Mahmud'un DLT eserinde yarışma ve dayanışma terimleri 190 olarak tespit edilmiştir (Koca 1990; Koca 2003). Başka dillerde karşılığı tespit edilemeyen, bugünkü Türkçede de yaşamayan bu terimler, eski Türklerin eğlence anlayışı ile ilgili ipuçları vermektedir.

Yarışma niteliğinde geçen bu eğlencelerde Türk toplumu içinde yetişen kahramanlar ve kahramanlıklar âşıklar tarafından manzum bir şekilde ve ezgiyle anlatılmaktadır. Bu sayede kahramanlar ve onların başarıları ölümsüz olmakta ve onlarla ilgili sözlü tarih aktarımı yapılmaktadır. Bu tür meydanlarda yüceltilen genç kahramanlar, başarılarına yenilerini eklemek iştiyakı gösterirken, yetişmekte olan diğer gençlere de rol model olmaktadır.

Âşıkların atışma ve yarışmaları toplumda yetenekli insanları ön plana çıkarmaktadır. Bu tür toplumsal uygulamalarda, yetenekli ve başarılı kişilerin övülmesi ve yüceltilmesi, âşıklık geleneğinin canlı bir şekilde sürdürülmesine imkân sağlamaktadır. Türk kültüründe güçlü destancılık ve anlatı geleneğinin bulunmasının kökeninde de bu yarışma ve dayanışma ruhunun olduğu söylenebilir.

Yarışma ve yardımlaşma ruhu, toplumsal dayanışmayı da beraberinde getirdiği için bu tür eğlenceler toplumsal ve psikolojik sağaltım sağlamakta; millet olma ruhu aşılacaktır.

Kültürümüzde “Kambersiz düğün olmaz” atasözü vardır. Bu söz düğünün, şenliğin müzik ve âşık yoluyla “kut”lanması anlamı taşımaktadır.

2. Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi:

Törelere ve geleneğe saygılı bir tutum sergileyen âşıklar, mit-ritüel-icra bağlamında toplumsal kurumlara destek vermektedirler. Kökleri yüzyıllar ötesine dayanan âşıklık geleneğinin gerek ezgi gerekse söz bağlamında bu güne kadar canlılığının korunması ve güncellenmesi hususunda rol üstlenmektedirler. Elde kolçakopuz, elden ele, köyden köye gezen âşıklar, erin cömerdini, erin cimrisini test etmektedirler. Toplumsal kurumlara ve törenlere uymayanları hicvederek tarihe not düşmektedirler.

3. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi:

Âşıklık geleneği usta çırak ilişkisine dayanmaktadır. Bilinen en eski âşıklardan bugünkü âşıklara kültürel aktarım yapılmaktadır. Usta malı söylemek, “Karacaoğlan çığırnak” bunun yaşayan güzel bir örneğidir. Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Emrah, Şenlik, Veysel gibi gelenek uygulayıcıları eğitim ve aktarım işlevlerini yerine getirdikleri için bugünkü âşıkların ve toplumun dilinde, gönlünde var olmuşlardır.

Âşıklar bir taraftan yeni âşıklar yetiştirerek âşıklık geleneğinin sürmesini sağlarken diğer taraftan da halkın eğitilmesine katkıda bulunmaktadır. Onlar, gerektiğinde halkın neşesi, eğlencesi olurken gerektiğinde de susmuş, susturulmuş halkların sesidirler.

4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi:

Âşıklar bu tür uygulamalarda toplumsal ve kişisel baskılardan soyutlanarak sanatlarını icra etmektedirler. Bunun en güzel örneği Kam Büre Bey Oğlu BamsıBeyrekBoyu'nda görülmektedir. Ozan rolüne giren BamsıBeyrek, Kazan Han'ın huzurunda ve onun da izniyle YalancıoğluYaltacık'a hak ettiği cezayı vermiştir. Yiğitliğini, mertliğini, doğru sözlülüğünü çok beğenen Kazan Han, bir günlük beyliğini “Deli Ozan'a vermiştir. Bu imtiyazla Deli Ozan, onaylamadığı bu düğünde yemek kazanlarını devirmiş; kadınların çadırında kendisini kandırmaya çalışan kadınların ayıplarını toplum içinde yüzlerine vurmuştur.

Ozan kılığındaki Beyrek, ok atma yarışlarına katılmış;YalancıoğluYaltacık'ın yüzüğünü okuyla parçalamıştır. Burada âşıkların saz çalma, türkü söyleme, atışma vb. gibi özelliklerinin yanında çeşitli müsabakalara katıldıkları da ortaya çıkmaktadır.

Rus işgali sırasında karşılaştığı Rus komutanının “bizi mi seviyorsun Al-i Osmanı mı sorusuna verdiği cevap niteliğindeki 93 koçaklaması göstermiştir ki Âşık Şenlik de, toplumsal ve kişisel baskılardan öte esaret altındaki bir milletin göklere yükselen, bugün de yankılanan bir sesi olmuştur.

5. Protesto işlevi:

Bascom'un dört ilkesine ilaveten genel kabul gören protesto işlevi de âşıkların özelliklerindedir. Âşıklar hak, hukuk, adalete uymayan, töreye aykırı hareket eden kişi ve kurumları protesto etmektedirler ve bu protesto sanatla yapıldığı için kalıcı olmaktadır. Bu nedenle özellikle icranın başında olanlar âşıkların hışmına uğramaktan çekinmektedirler.

Bu protesto bazen, Homeros, Firdevsi ve Lönrot'ta olduğu gibi yok olmaya yüz tutmuş milletlerin yeniden inşasına imkân verebilmektedir. Âşık Şenlik'te ve Balkan âşıklık geleneğinde olduğu gibi işgal altındaki topraklarda yaşayan Türklerin direniş mücadelesinin ve Türklük şuurunun canlı tutulmasında etkili olmaktadırlar (Özkul 2000:70 vd.).

Türk âşıklık geleneğinin Bascom'un kuramının dışına taşan işlevleri de vardır. Âşıklığın piri olarak kabul edilen Korkut Ata dikkate alındığında ozanların işlevlerinin genişliği dikkat çekmektedir:

O, Oğuzların tamambilicisi idi. Ne derse olurdu. Gaipten türlü haber söylerdi. Hak Teâlâ onun gönlüne ilham ederdi. Onun alkışı alkış kargışı idi.Oğuz kavminin sorunlarını çözerdi. Her ne müşkül olsa ona danışmayınca yapmazlardı. Her ne buyursa kabul ederlerdi. Sözü tutup yerine getirirlerdi.Kahramanlık yapan çocuklara o ad koyardı.Kız istemeye o giderdi.Soy soylayıp boy boylardı.

Korkut Ata'nın Türkistan uzantılarında dönüştüğü Kambar Ata ise bütün bu işlevlerin yanında atların ve suların hamî ruhu olma ve yilkıcılarlabagşılının piri olma özelliği de taşıyarak (Ergun: 2011) işlevlerini genişletmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki âşıklar gerek sazlarıyla, gerek sözleri ve davranışlarıyla milletin hislerine tercüman olmakta, sosyal hicvi canlı tutarak toplumsal sorunların çözümlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bireysel kutlamalardan toplumsal uygulamalara,hayatın her safhasında, yukarıda ele alınan işlevleri yerine getirerek ulus inşasında çok önemli bir görev üstlenmektedirler. Ne var ki bugün olduğu gibi sözü kesildiği, kulak verilmediği, ilgi görmediği durumlarda âşıklar işlevlerini yerine getirememektedir. İçinde yaşadığımız sosyal, ahlâkî, ekonomik erozyonun temel etkenlerinden biri de âşıkların düşüncelerini rahatça ifade etmelerine tahammül gösterilememesi gösterilebilir.

KAYNAKLAR

BASCOM, William R., (Çev. Ferya Çalış), “Folklorun Dört İşlevi.” *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005.(Makale, TheJournal of AmericanFolklore, Okt.-Dec. 1954, s. 333-349'da yayımlanmıştır.)

BAŞGÖZ, İlhan, “Folklorun Beşinci İşlevi: Protesto”, *Folkloristik: Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996.

ÇOBANOĞLU, Özkul, “İşgal Edilen Vatan Topraklarında Âşık Edebiyatının İşlevleri ve Âşık Şenlik”, *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*, 22-23 Mayıs 2000, Ankara: KB Yay.

EKİCİ, Metin, “Kuramlar ve Yöntemler”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Öcal Oğuz, 9. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

ERGUN, Pervin, *Atlarla Suların Hami Ruhu Yılkıcılarla Bağışların Piri Kambar Ata Baba Gammar*, Konya: Kömen Yay., 2011.

KARTARI, A, “Anadolu Âşık Geleneği’nin Medyadaki Temsili ve İşlevselliği”¹, *Folklor/Edebiyat*, 2000

KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri I*, İstanbul 1990; II. cilt, Ankara 2003. MİRZAOĞLU,

Gülay, Yapısal ve İşlevsel Açından Atma Türkü Geleneği, *Folklor/Edebiyat* 2001/4, 28.